O‘QUVCHILARDA KITOBXONLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI

Eraliyeva Zulfiya Alijon qizi
Farg‘ona viloyati Buvayda tumani 52-maktab psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning psixologik omillari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Kitobxonlik madaniyatining shaxsning intellektual, ma’naviy-axloqiy va emotsional rivojlanishidagi o‘rni yoritilib, o‘quvchilarda mutolaa qilishga bo‘lgan qiziqishni shakllantiruvchi motivatsion, kognitiv, emotsional va ijtimoiy-psixologik omillar tahlil etilgan. Shuningdek, kitob mutolaasi jarayonida o‘quvchilarning tafakkuri, nutq madaniyati, tanqidiy fikrlashi, ijodkorligi hamda mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarining rivojlanish mexanizmlari ochib berilgan. Maqolada maktab, oila va maktab psixologining kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishdagi hamkorligi, psixologik qo‘llab-quvvatlash usullari, zamonaviy axborot muhitining kitobxonlikka ta’siri hamda mutolaa jarayonini samarali tashkil etishning psixologik-pedagogik shartlari asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari o‘quvchilarda barqaror kitobxonlik odatini shakllantirish ularning shaxsiy kamoloti, ta’lim sifati va hayotiy kompetensiyalarini rivojlantirishning muhim omili ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: kitobxonlik madaniyati, mutolaa, o‘quvchi shaxsi, psixologik omillar, kitob o‘qishga motivatsiya, o‘qish madaniyati, qiziqish, kognitiv rivojlanish, tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, emotsional intellekt, nutq madaniyati, ma’naviy-axloqiy tarbiya, psixologik qo‘llab-quvvatlash, maktab psixologi, oila, ta’lim sifati, shaxs rivojlanishi.

Kirish

Raqamli texnologiyalar va axborot oqimi jadal rivojlanayotgan davrda o‘quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish ta’lim-tarbiya tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy jamiyatda shaxsning intellektual salohiyati, mustaqil fikrlashi, ma’naviy dunyoqarashi va hayotiy kompetensiyalarini rivojlantirishda kitob mutolaasi beqiyos ahamiyat kasb etadi. Kitob insonning bilim doirasini kengaytiradi, tafakkurini boyitadi, nutq madaniyatini rivojlantiradi, estetik didini shakllantiradi hamda ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni o‘zlashtirishiga xizmat qiladi. Shu sababli o‘quvchilarda muntazam kitob o‘qish odatini shakllantirish nafaqat pedagogik, balki psixologik jihatdan ham dolzarb masalalardan biridir. Kitobxonlik madaniyati shaxsning kitobga bo‘lgan qiziqishi, mutolaa qilish ehtiyoji, o‘qilgan asarni anglash, tahlil qilish, baholash va undan amaliy xulosalar chiqarish qobiliyatini o‘z ichiga oluvchi murakkab psixologik-pedagogik hodisadir. Ushbu madaniyatning shakllanishi o‘quvchining yosh va individual xususiyatlari, qiziqishlari, motivatsiyasi, emotsional holati, oilaviy muhit, ta’lim sifati hamda ijtimoiy omillar bilan uzviy bog‘liqdir. Ayniqsa, maktab yoshida kitobga bo‘lgan ijobiy munosabat va mutolaa madaniyatining shakllanishi shaxsning keyingi intellektual va ma’naviy rivojlanishi uchun mustahkam poydevor yaratadi. Psixologiya fanida kitob mutolaasi shaxsning bilish jarayonlarini rivojlantiruvchi samarali vosita sifatida e’tirof etiladi. Mutolaa jarayonida diqqat, xotira, tasavvur, tafakkur, nutq va ijodiy fikrlash kabi psixik jarayonlar faol ishlaydi. O‘quvchi asar mazmunini anglash, voqealarni tahlil qilish, qahramonlarning xatti-harakatlarini baholash va muallif g‘oyasini tushunish orqali mantiqiy hamda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Badiiy adabiyot esa o‘quvchilarning emotsional intellektini boyitadi, empatiya, bag‘rikenglik, insonparvarlik va axloqiy fazilatlarning shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

O‘quvchilarda kitobxonlik madaniyatining shakllanishida psixologik omillar alohida o‘rin tutadi. Avvalo, ichki motivatsiya va qiziqish mutolaaning barqaror

odatga aylanishini ta’minlaydi. O‘quvchi kitobni majburiyat sifatida emas, balki bilim olish, o‘zini rivojlantirish va bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish vositasi sifatida qabul qilganida kitobxonlik madaniyati izchil rivojlanadi. Bundan tashqari, o‘ziga ishonch, o‘qish kompetensiyasi, emotsional barqarorlik, mustaqil fikrlash va refleksiya kabi psixologik omillar ham mutolaa samaradorligini oshiradi. Shu bois kitobxonlikni rivojlantirish jarayonida o‘quvchilarning psixologik ehtiyoj va imkoniyatlarini hisobga olish muhimdir. Bugungi kunda internet, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli qurilmalarning keng ommalashuvi o‘quvchilarning axborotni qabul qilish usullarini sezilarli darajada o‘zgartirdi. Qisqa va tezkor axborotga bo‘lgan ehtiyoj ayrim hollarda kitob mutolaasiga qiziqishning pasayishiga, diqqatning tarqoqlashishiga va chuqur o‘qish ko‘nikmalarining sustlashishiga olib kelmoqda. Shu sababli ta’lim muassasalari oldida o‘quvchilarda kitobxonlik madaniyatini zamonaviy psixologik yondashuvlar asosida rivojlantirish, ularni kitob o‘qishga ichki rag‘batlantirish va mutolaani hayot tarziga aylantirish kabi muhim vazifalar turibdi.

Asosiy qism

Kitob insoniyat tafakkurining bebaho mahsuli, ilm-fan, madaniyat va ma’naviyat taraqqiyotining asosiy manbalaridan biridir. O‘quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish nafaqat ularning bilim saviyasini oshirish, balki shaxs sifatida kamol topishi, mustaqil fikrlashi, ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni egallashi hamda hayotiy kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Kitobxonlik madaniyati shaxsning kitobga ongli munosabati, mutolaa qilish ehtiyoji, o‘qilgan asarni chuqur anglash, tahlil qilish va undan amaliy xulosalar chiqarish ko‘nikmalarining shakllanganlik darajasini ifodalaydi. Ushbu jarayonning muvaffaqiyati esa bir qator psixologik omillarga bog‘liq. Avvalo, motivatsiya kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning asosiy psixologik omillaridan biri hisoblanadi. Motivatsiya shaxsni muayyan faoliyatga undovchi

ichki va tashqi sabablar yig‘indisidir. Kitob o‘qishga bo‘lgan ichki motivatsiya o‘quvchining bilim olishga bo‘lgan ehtiyoji, yangilikka qiziqishi, o‘zini rivojlantirish istagi va intellektual o‘sishga intilishi bilan belgilanadi. Ichki motivatsiya shakllangan o‘quvchilar kitobni faqat dars topshirig‘i sifatida emas, balki o‘zining shaxsiy rivojlanish vositasi sifatida qabul qiladi. Tashqi motivatsiya esa o‘qituvchi yoki ota-onaning rag‘batlantirishi, tanlovlar, mukofotlar va ijtimoiy e’tirof bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Biroq uzoq muddatli va barqaror kitobxonlik odatini shakllantirishda aynan ichki motivatsiyaning ustuvorligi muhim hisoblanadi.

Kitobxonlik madaniyatining shakllanishida qiziqish alohida o‘rin egallaydi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchi o‘z qiziqishiga mos adabiyotlarni mutolaa qilganida o‘qish jarayoni samaraliroq kechadi, bilimlarni o‘zlashtirish darajasi ortadi va kitob o‘qishga nisbatan ijobiy munosabat shakllanadi. Shu sababli kitob tanlashda o‘quvchilarning yoshi, individual xususiyatlari, qiziqish doirasi va psixologik ehtiyojlarini hisobga olish muhimdir. O‘quvchining qiziqishlari bosqichma-bosqich rivojlantirilganda kitob mutolaasi uning kundalik hayotining ajralmas qismiga aylanadi. Kitob mutolaasi bilish jarayonlarining rivojlanishiga ham kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Mutolaa davomida diqqat, xotira, tafakkur, tasavvur va nutq faol ravishda ishlaydi. O‘quvchi matnni o‘qish jarayonida voqealar ketma-ketligini eslab qoladi, sabab-oqibat bog‘lanishlarini tahlil qiladi, qahramonlarning xatti-harakatlarini baholaydi va muallif g‘oyasini anglashga harakat qiladi. Natijada mantiqiy fikrlash, analitik yondashuv va muammolarni hal etish ko‘nikmalari rivojlanadi. Ayniqsa, ilmiy-ommabop va badiiy adabiyotlarni muntazam mutolaa qiladigan o‘quvchilarning so‘z boyligi, og‘zaki va yozma nutqi, fikrni izchil bayon qilish qobiliyati sezilarli darajada rivojlanadi.

Kitobxonlik madaniyatining rivojlanishida emotsional omillar ham muhim ahamiyatga ega. Badiiy asarlarni mutolaa qilish jarayonida o‘quvchi qahramonlarning ruhiy kechinmalarini his qiladi, ularning quvonch va tashvishlariga sherik bo‘ladi, voqealarni o‘z hayotiy tajribasi bilan taqqoslaydi. Bu esa empatiya, bag‘rikenglik, mehr-oqibat, insonparvarlik va sabr-toqat kabi ijobiy sifatlarning shakllanishiga xizmat qiladi. Emotsional intellekti rivojlangan o‘quvchi boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunishga, samarali muloqot qilishga va nizolarni tinch yo‘l bilan hal etishga moyil bo‘ladi. Demak, kitob mutolaasi nafaqat intellektual, balki emotsional va ijtimoiy rivojlanishning ham muhim vositasi hisoblanadi.

Kitob o‘qish jarayoni o‘quvchilarda tanqidiy va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. O‘quvchi o‘qigan asar mazmunini tahlil qilish, muallif nuqtai nazarini baholash, voqealar rivojini taxmin qilish va o‘z fikrini asoslash orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi. Shu bilan birga, badiiy obrazlarni tasavvur qilish, muqobil yechimlarni izlash va yangi g‘oyalarni ilgari surish ijodkorlikni rag‘batlantiradi. Bu esa o‘quvchilarning ta’lim jarayonidagi faolligini oshirib, mustaqil fikrlaydigan va innovatsion yondasha oladigan shaxs sifatida shakllanishiga zamin yaratadi. Kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishda oilaviy muhit hal qiluvchi omillardan biridir. Ota-onaning kitobga bo‘lgan munosabati, oiladagi kitobxonlik an’analari va farzand bilan birgalikda mutolaa qilish odati bolada kitobga mehr uyg‘otadi. Ota-onaning shaxsiy namunasi, kitob haqida suhbatlar, oilaviy kutubxona va kitob sovg‘a qilish an’analari bolalarda mutolaa madaniyatining erta shakllanishiga xizmat qiladi. Aksincha, oilada kitobxonlik muhiti mavjud bo‘lmasa yoki mutolaaga e’tibor berilmasa, o‘quvchilarda kitob o‘qishga bo‘lgan qiziqish sust rivojlanishi mumkin. Maktab ham kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda muhim ijtimoiy institut hisoblanadi. O‘qituvchilarning darslarda badiiy va ilmiy adabiyotlardan samarali foydalanishi, kitobxonlik tanlovlari, “Eng faol kitobxon”, “Bir oy – bir kitob” kabi loyihalar,

kitob taqdimotlari va adabiy uchrashuvlar o‘quvchilarning mutolaaga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Zamonaviy interfaol metodlardan foydalanish, o‘qilgan asar yuzasidan munozaralar tashkil etish va ijodiy topshiriqlar berish o‘quvchilarning kitob bilan ishlash kompetensiyalarini rivojlantiradi. Mazkur jarayonda maktab psixologining faoliyati alohida ahamiyatga ega. Psixolog o‘quvchilarning kitob o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasini o‘rganadi, mutolaaga to‘sqinlik qilayotgan psixologik omillarni aniqlaydi va ularni bartaraf etishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqadi. Shuningdek, psixolog o‘quvchilarda diqqatni jamlash, xotirani rivojlantirish, tez va mazmunli o‘qish, o‘qilgan matnni anglash hamda o‘qishga ijobiy munosabatni shakllantirishga qaratilgan trening va mashg‘ulotlarni tashkil etadi. Individual va guruhiy psixologik maslahatlar orqali o‘quvchilarning mutolaa jarayonidagi qiyinchiliklari bartaraf etiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar kitobxonlik madaniyatiga ikki tomonlama ta’sir ko‘rsatmoqda. Bir tomondan, elektron kutubxonalar, audiokitoblar va raqamli ta’lim platformalari kitoblardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Ikkinchi tomondan, ijtimoiy tarmoqlar, qisqa videolar va ko‘ngilochar kontentning haddan tashqari ko‘payishi o‘quvchilarning diqqatini uzoq muddat jamlashiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi, kitob mutolaasiga ajratiladigan vaqtning qisqarishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu bois o‘quvchilarda raqamli madaniyatni shakllantirish, internetdan oqilona foydalanish va mutolaa uchun maxsus vaqt ajratish ko‘nikmalarini rivojlantirish zarur. Kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishda psixologik-pedagogik yondashuvlarning uyg‘unligi muhim natijalarni beradi. Bunda o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, ularni qiziqtiradigan adabiyotlarni tavsiya etish, o‘qilgan asarlar yuzasidan erkin fikr almashish imkoniyatini yaratish, muvaffaqiyatlarini rag‘batlantirish va ijobiy emotsional muhitni shakllantirish muhim hisoblanadi.

Bunday yondashuv kitob mutolaasini majburiy vazifa emas, balki shaxsiy ehtiyoj va ma’naviy qadriyat sifatida qabul qilishga yordam beradi. Shunday qilib, o‘quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish motivatsion, kognitiv, emotsional va ijtimoiy-psixologik omillarning o‘zaro uyg‘unligiga asoslanadi. Mazkur omillarning izchil rivojlantirilishi o‘quvchilarning intellektual salohiyatini yuksaltirish, tanqidiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirish, ma’naviy-axloqiy fazilatlarini mustahkamlash hamda umrbod ta’lim olishga tayyor, bilimli va barkamol shaxs sifatida voyaga yetishiga xizmat qiladi. Bu esa ta’lim sifatini oshirish, kitobxon avlodni tarbiyalash va jamiyatning intellektual salohiyatini yuksaltirishning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Karimova V.M. **Pedagogik psixologiya.** – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018..
2. G‘oziev E.G‘. **Yosh davrlari psixologiyasi.** – Toshkent: O‘qituvchi, 2015.
3. Davletshin M.G. **Umumiy psixologiya.** – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2017.
4. Muslimov N.A. **Ta’lim jarayonida shaxs rivoji.** – Toshkent: Innovatsiya, 2019. *Ta’lim va rivojlanish*, 3(1), 33-40.
5. Vygotskiy L.S. **Tafakkur va nutq.** – Moskva: Pedagogika, 2016.
6. Shamsiev, B. (2022). Psixologik maslahat va treninglar maktabda. *Pedagogik amaliyot*, 5(3), 22-29.
7. Abduraxmonov F.X. **Ta’limda psixologik xizmat.** – Toshkent: Fan, 2021
8. Internet ma’lumotlari